

Sve u svemu: priručnik skoro nezaobilazan u biblijskom utemeljenju kršćanske etike. Egzegetska stručnost spojena je s osjećajem za moralne probleme današnjice, ali ostajući uvijek u biblijskoj perspektivi i ne forsirajući pojedine tekstove.

Na početku svakog paragrafa je odabrana biblijska bibliografija, većinom njemačka (možda bi bilo dobro i nešto više engleske, posebice američke, koja je u novije vrijeme veoma bogata), a na kraju biblijski i stvarni registar te popis glavnih grčkih riječi.

Marijan Valković

H. MERKLEIN (izd): Neues Testament und Ethik. Für Rudolf Schnackenburg, Freiburg, Herder 1989, 595 str, DM 88.

Ovo je zborni djelo s prilogima 29 egzegeta u čast 75. obljetnice Rudolfa Schnackenburga. Teme su uplanirali i suradnike pronašli J. Blank, G. Dautzenberg, H. Merklein i K. Müller. Merklein u predgovoru opravdava naslov zbornog djela »Novi zavjet i etika« činjenicom da je jubilarac tri puta izdavao knjigu o moralnoj poruci Novog zavjeta te je svaki puta proširivao ugrađujući nove rezultate egzegeze: god. 1954, zatim 1962. (to je izdanje prevedeno na francuski, talijanski, američki, španjolski i poljski) te konačno 1986 (Band I: *Vom Jesus zur Urkirche*, 272 str) i 1988. (Band II: *Die urchristlichen Verkündiger*, 288 str).

Navodim najprije sve teme, zatim ću se osvrnuti na neke od priloga. E. Grässer iz Bonna naslovio je svoj prilog: »Napomene o naučnici 'Interimsethik' nužna korektura« (str. 16–30). J. Becker iz Kiela piše o »Isusovu etosu i važenju Zakona« (31–52). A. Vögle iz Freiburga obrađuje: »Trajni žalac Mt 5,39b–42 paral Lk 6,29–30« (53–57). G. Schneider iz Bochuma obradio je temu: »Imitatio Dei kao motiv 'Isusove etike'« (71–83). Baptistički egzegeta G. R. Beasley-Murray iz SAD piše o: »Matej 6,33 – Kraljevstvo Božje i Isusova etika« (84–98). Rudolf Pesch, laik egzegeta iz Münchena, istražuje temu: »Isus i glavna zapovijed« (99–109). G. Lohfink iz Münchena obradio je pitanje: »Predegzistentni plan spasenja. Smisao i pozadina trećeg zaziva u Očenašu« (110–133). H. Ritt iz Bonna uzima temu iz četvrtog evanđelja: »Kristološki imperativ. Metafora o trsu u poticajima oproštajnog govora (Iv 15,1–17)« (136–150). Ivanovsku temu obradio je i H. J. Klauck iz Würzburga: »Bratoubojstvo i bratska ljubav. Etičke paradigme u 1 Iv 3,11–17« (151–169). U drugom odsjeku su teme iz Pavla i deuteropavlovskih spisa.

O. Merk iz Erlangena piše o »Nasljedovanju Krista. Etičke perspektive u pavlovskoj teologiji« (172–206). Protestantski egzegeta E. Lohse iz Göttingena obradio je temu: »Pozivanje na savjest u pavlovskoj etici« (207–219). U. Luck iz Kiela piše o »Dobru i zlu u Rimljanima 7« (220–237). H. Merklein, kojeg je jubilarac R. Schnackenburg po disertaciji o crkvenoj službi prema Ef uveo u svijet suvremene egzegeze, piše o: »Smislu i svrsi Rim 13,1–7. Semantička i pragmatična struktura jednog spornog teksta« (238–270). G. Dautzenberg iz

Giessena obradio je temu: »Feugete ten porneian. (1 Kor 6,16). Istraživanje tipskog primjera pavlovske seksualne etike vezano uz seksualnu etiku ranog židovstva« (271–298). I. Broer iz Siegena istražuje Pavlovu izreku: »Tko dakle misli da stoji, neka pazi da ne padne' 1 Kor 12–13 u kontekstu 1 Kor 10, 1–13« (299–325). K. Kertelge iz Münstera, jedan od vodećih katoličkih stručnjaka za Pavla, piše o »Poruci o slobodi i zapovijedi ljubavi u poslanici Galaćanima« (326–337). E. Schweizer iz Züricha uspoređuje katoličko i protestantsko gledanje na celibat: »Askeza prema Kol 1,24 ili 2,20–21?« (340–348). G. Strecker iz Göttingena vraća se vrlo diskutiranoj temi iz novozavjetnih poslanica: »Novozavjetni propisi o kućnom redu (Kol 3,18–4,1 i Ef 5,22–6,9)« (349–375). U. Luz iz Laupena piše o temi: »Razmišljanja o poslanici Efežanima i parenezi u njoj« (376–396). A. Weiser iz Vallendera, koji je kod nas poznat po članku u BS o Isusovim čudesima i knjizi »Središnje teme Novog zavjeta« obradio je: »Drugo poglavlje Tit kao pareneza namijenjena crkvenoj zajednici« (397–414). F. Mussner iz Passaua, poznat po više puta izdavanom komentaru Jak u nizu »Herderstheologischer Kommentar zum Neuen Testament«, obradio je temu: »Etička motivacija u Jakovljevoj poslanici« (416–423).

Tr. Holtz iz Hallea u DDR piše o »'Djelima' u Ivanovu otkrivenju« (425–441). H. E. Lona iz Benediktbeuernu istražuje temu: »'Vjeran do smrti'. Etos mučeništva u Ivanovoj apokalipsi« (442–461). U posljednjem dijelu ovog zbornog djela je šest priloga općeg značenja koji nadilaze egzegetski pristup problematici pojedine novozavjetne knjige. J. Gnlika iz Münchena, poznat po najnovijem dvotomnom komentaru Matejeva evanđelja u nizu »Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament«, istražuje: »Apokaliptiku i etiku. Kategorija budućnosti kao poticaj na čudoredno djelovanje« (464–481). W. Schrage iz Bonna govori o »Odnosu etike i razuma« (482–506). J. Roloff iz Erlangena dao je prilog o: »Temama i tradicijama u ranokršćanskoj parenezi za nosioce službe« (507–526). F. Hahn iz Münchena govori o: »Proroštvu i promjeni života. Napomene o odnosu između Pavla i dvaju tekstova apostolskih otaca« (527–537). M. de Jonge iz Leidena obradio je temu: »Pareneza u spisima Novog zavjeta i u Oporuci Dvanaest patrijarha. Neka razmišljanja« (538–550). K. Müller iz Würzburga govori o: »Datiranju rabinskih spisa« (551–587).

Na kraju je »Bibliografija radova Rudolfa Schnackenburga (1937–1988) koja obuhvaća osam stranica (590–597). Iz nje izlazi da je jubilarac u toku 51 godine teološkog pisanja objavio 33 knjige, 149 tematskih priloga u zbornim djelima ili članaka u stručnim časopisima, 97 priloga u šest biblijsko-teoloških leksikona te da je izdavač ili supriredivač pet zbornih djela. Recenzije je objavljivao u »Biblische Zeitschrift«, »Münchener theologische Zeitschrift«, »Theologische Revue«, »Trierer theologische Zeitschrift«, »Theologische literaturzeitung« i »Catholic Biblical Quarterly«. Priredivači nisu smatrali potrebnim navesti sve recenzije nego samo konstatiraju da su one brojne. Jubilarac je suurednik u slijedećim nizovima biblijskih komentara u kojima je i sam komentirao pokoju knjigu: Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament (Herder, Freiburg), Evangelisch-Katholischer kommentar zum Neuen Testament (Ben-

ziger Verlag), Quaestiones disputatae (Herder), Forschung zur Bibel (Echter Verlag, Würzburg), Neue Echter Bibel – Neues Testament (Echter Verlag). Najpoznatiji je po četverotomnom komentaru Ivana.

Sadržajno se dopunjavaju prilozi Grässera, Gnilke i Pescha. Grässer pročišćava i brani pojam interimske etike kod Isusa koji je uveo god. 1901. A. Schweitzer svojim djelom o Isusovu životu. Opasnost je da se pod tim pojmom gleda »ne samo vremensko nego i stvarno ograničenje: kao da se radi ne samo o vremenu 'bez pravog značenja' nego u konačnici i o etici koja nema važnosti (str. 19; *podcrtao* Grässer). Oni koji Isusovu etiku gledaju kao čudoređe u razdoblju već započetog a još nedovršenog eshatona, ne misle na sadržaj nego na mjesto i svrhu te etike: »Njezino mjesto je među vremenskim razdobljima spasenja, njezina svrha je učiniti ljude prikladnima za kraljevstvo nebesko« (str. 21). Autor odbacuje Schweitzerovu tezu o »konsekventnoj eshatologiji« kod Isusa prema kojoj bi Pavao bio prvi »iskrivljivač« misli o kraljevstvu Božjem. J. Gnilka uspoređuje Mk 13 i paralele kod Mt s dvije suprotne teze o stavu prema povijesnom i materijalnom svijetu, koji je zemaljska domovina ljudi, polazeći u uvodu od Marxove tvrdnje da su filozofi do Marxa svijet različito tumačili (*verschieden interpretiert*) a radi se o tome da ga treba mijenjati (*es kommt darauf an, sie zu verändern*). E. Bloch u svojoj knjizi *Prinzip Hoffnung* iz god. 1985. traži da ljudi podnose nastasice u sadašnjosti izgrađujući bolju budućnost. H. Jonas u svojoj knjizi *Das Prinzip Verantwortung* iz god. 1984. traži da sadašnja generacija industrijskim i tehničkim razvojem ne zagadi odviše prirodu za buduće generacije. Kako god novozavjetni tekstovi o budućoj eshatologiji najavljujivali smak povijesnog svijeta i nezainteresiranost za čovjekovu sudbinu na zemlji, oni govore o »apsolutnoj budućnosti« i ne lišavaju vjernike odgovornosti za zemaljsku domovinu ljudi, ako ih utkamo u cijeli Novi zavjet. »Tako usmjerenost kršćanske egzistencije ne apsolutnu budućnost, usmjerenost puna nade, ostaje poticaj za čudoredno djelovanje« (str. 481).

R. Pesch žali što u obrazlaganju ljubavi prema Bogu i bližnjemu kao glavnih zapovijedi u Isusovu čudoređu neki naš suvremenici dobivaju podlogu za napad na Isusa i prvu Crkvu: »U takvom ogovaranju odražava se samo zapostavljanje Božjeg naroda u današnjoj Crkvi i teologiji, socijalno-eklezijalna izolacija i neiskustvo teologije« (str. 108). Na ovoj liniji razmišlja i G. R. Bessley-Murray koji izreku u Mt 6,33 o potrebi traženja najprije kraljevstva Božjega povezuje s glavnom temom Isusova propovijedanja u Mk 1,14–15. Isus je svojim riječima i djelima bio znak i sredstvo Božjeg kraljevanja (str. 93). »Podanici Kraljevstva izvršuju svoju funkciju kad žive u svijetu u svoj raznolikosti svojih zemaljskih obaveza i odnosa. Oni mogu i trebaju nastupati zbornom (*corporately*) kad zajedno nastoje izvršavati poslanje kako ga je izvršavao njihov Gospodin riječju i djelom (str. 97; *podcrtao* autor). Cijeli narod Božji i pojedine Crkve trebaju biti znak i sredstvo Božjeg kraljevstva koje je već na dohvat, ali ima i nebesku fazu.

S posebnom sam pažnjom pročitao tekstove iz Pavlovih i pavlovskih poslanica, jer je u njima kršćansko čudoređe povezano s vjerničkim življenjem među sugrađanima drugačijih uvjerenja. Prema O. Merku, kad Pavao u 1 Kor 11,1

traži da vjernici nasljeđuju njega kao što on nasljeđuje Krista, onda Apostol sam vrši ono što od drugih traži (str. 181). Imperativ nasljedovanja Pavla raste iz indikativa dogođenog spasenja u Kristu (str. 201). »Poziv na nasljedovanje Apostola u ovom općem okviru valja gledati kao poziv onoga koji sam nasljeđuje Krista. Neposredni kontekst 1 Kor 10,23 pokazuje da sam Pavao živi od neiscrpivog događaja spasenja« (202). Pavao poziva na nasljedovanje kao onaj kojeg je Bog pozvao i uveo u spasenje po Kristu.

E. Lohse istražuje samo neke tekstove u 1 Kor i Rim u kojima Pavao govori o glasu savjesti u vezi s »jakima« i »slabima«. Prvi misle da idola i tako nema pa se smiju jesti meso žrtvovano idolima, a drugi se boje da bi time odobrali kult u čast idolima pa ne jedu. U dopuštenoj razlici mišljenja Pavao potiče neka se svaki osloni na vlastitu savjest pazeći da ne razara crkvenu zajednicu: »Ljubav je viša od spoznaje, jer ne traži ono što je njezino nego ono što izgrađuje drugoga« (218).

U nastojanju da pobliže odredi što Pavao misli pod »dobrom« i »zlom« u Rim 7 U. Luck se distancira od Bultmanna i njegovih učenika koji smatraju da Pavao ovdje ima helenističko poimanje dobra i zla, što bi bio život ili smrt. Na primjeru Pnz 30,15–30 te nekih mudrosnih tekstova SZ i apokrifa on zaključuje: »Dobro je Zakon. On se treba nametnuti kao nadmoćno dobro i život protiv zla i smrti u čovjeku« (235).

Njemačkim egzegetama posebno je privlačan odlomak Rim 13,1–7 o poslušnosti državnoj vlasti radi Hitlerova nacizma, jer su se neki zaslijepljeni kršćani pozivali na Pavla u grešnom slušanju državne vlasti. H. Merklein u svom prilogu donosi semantičku analizu odlomka te zaključuje da je odlomak prožet stoičkom idejom o potrebi činjenja dobra i izbjegavanja zla radi življenja u ljudskoj i građanskoj zajednici (247). Nazivajući vladara *theou diákonos* u r. 4 (Božji poslužitelj) a sabirače poreza *leiturgos theou* u r. 6 (službenici Božji) Pavao uči da je vlast od Boga postavljena za opće dobro svih građana. Zato ne može biti tiranska, jer je Bogu odgovorna. Moguće je da Pavao ovdje aludira na nove propise o porezu koje je postavio Neron god. 58. Opće dobro svih građana kriterij je poslušnosti državi (270).

U istraživanju pojma »bludnosti« u 1 Kor 6,18 koju kršćanici trebaju izbjegavati imajući na umu da su i tijelom pridruženi uskrsnom Kristu, G. Dautzenberg vidi proširenje šeste zapovijedi koja ne zabranjuje samo brakolomstvo. Židovi dijaspore, živeći među poganima koji su u seksualnom moralu bili drugačiji, razumijevali su šestu zapovijed kao zabranu predbračnih i vanbračnih odnosa te prema tome i odnosa s profesionalnim prodavačicama seksualnih usluga. Od Židova dijaspore preuzima ovdje Pavao teologiju ljudske seksualnosti te uči da je zabrana seksualnog nemoralna kod kršćana još jača radi novog dostojanstva ljudskog tijela koje teče iz Kristova uskrsnuća (298).

I. Broer upozorava na neposredni kontekst Pavlove opomene u 1 Kor 10,12: »Tko dakle misli da stoji, neka pazi da ne padne!« »Stajati« znači ustrajati u vjeri, a »pasti« znači otpasti od krsne pridruženosti Kristu i Crkvi (318–321). »1 Kor 10,1–13 je lijep primjer imperativa i spasenjskog indikativa kod Pavla, gdje je očitā neravnoteža između jednog i drugog, a to je uvjetovao

situacijom u Korintu na koju se Pavao osvrće. Spominjanje indikativa spasenja u ovom kontekstu pokazuje kako spasenje u Kristu dostupno duboko prožima Pavlovo ozračje vjere» (325).

Pri obradi povezanosti slobode i ljubavi u Gal K. Kertelge ističe da su sloboda i ljubav temelj svake etičnosti: kršćani su oslobođeni Tore da bi bili slobodni za pravo međusobno služenje u ljubavi. U Gal 5,1.13 Pavao potiče na odgovorno, etično upotrebljavanje vjerničke slobode. Ovaj tekst povezuje autor s himnom ljubavi u 1 Kor 13 te zaključuje: »Sloboda koja je vjernicima zagarantirana treba postati 'vidljiva' u međusobnom posluživanju oslobođenih. To što Pavao ovdje uvodi motiv slobode trebalo bi imati temelj u činjenici da on ne može zamisliti kršćansku 'slobodu' bez *Kristove* i u konačnici *Božje* ljubavi prema ljudima. Pavao je morao imati bitni poticaj za formuliranje motiva *agape* kao temeljnog zakona kršćanske etike u prethodnom postojanju zapovijedi o ljubavi prema bližnjemu te u vlastitom uviđaju da je ljubav prema bližnjemu strukturni element u zajedničkom životu Crkve. Tako ljubav postaje glavni pojam pavlovske etike, ljubav preuzeta iz dvostrukog ozračja: iz ljubavlju prožetog ozračja djelovanja Boga i Isusa Krista te iz prihvaćanja zapovijedi ljubavi u životu kršćanske zajednice» (337; *podcrtao* K. Kertelge).

G. Strecker u istraživanju propisa o kućnom redu vjernika prema Kol 3 i Ef 5 donosi pregled literature posljednjih 40 godina i opaža nove razloge za nepavlovsko auktorstvo ovih poslanica: »Kol i Ef su dokumenti daljnjeg razvoja pavlovske teologije i etike. Obje ove poslanice postavljaju se različito u odnosu na situaciju poslije apostola: autor Kol nastoji sačuvati i razviti Pavlovu kristologiju i ekleziologiju uvođenjem pojma *kefale* i razračunavanjem s protivničkom 'filozofijom'; autor Ef razrađuje Pavlove smjernice od konkretne situacije za crkvene zajednice svih vremena. Zajednička je za oba spisa eshatološka napetost kojoj je sadržaj s jedne strane prezentna kristologija i na njoj utemeljena ekleziologija, a s druge strane konkretizacija vjerničkog življenja u svijetu u propisima mana i vrlina, posebno u propisima o kućnim odnosima. Kao i kod Pavla, imperativ je utemeljen u indikativu» (374).

U. Luz predbacuje komentatorima što ne uviđaju važnost pareneze u Ef: »Pogledamo li na poslanicu Kološanima, lagano možemo ustanoviti da je autoru poslanice Efežanima posebno bila važna pareneza: uz izuzetak naslova (1,1–2) i odlomka 1,25–29 pisac je koristio dogmatski dio poslanice Kološanima samo sporedno i u obliku asocijacije. Posebno je jedva koristio u Ef poglavlje drugo iz Kol koje se sasvim odnosi na situaciju Kol. Kod pareneze je drugačije: uz izuzetak odlomka 3,1–4 potpuno je ugrađena pareneza Kol 3,5–4,6« (377). Dogmatski dio Ef slikovito zove prizemljem kuće koje je potpuno preuređeno, dok je pareneza sasvim ugrađena u prvi kat. Iz činjenica da polovicu prvog dijela Ef sačinjava molitva (1,3–23; 3,1.14–21) on zaključuje: »molitva je važna spojnica koja povezuje dogmatski i parenetski dio poslanice Efežanima. Molitva je način kako čovjek prihvaća spasenje. Ona je također način kako ljude dohvaća Krist koji ispunjava svoju pleromu. Tako molitva prati poticaje ove poslanice kao i njezinu unutarnjost. Molitva je ishodište i cilj kršćanskog života, nužno gledanje u Oca koji Crkvu održava jednom. Posla-

nica Efežanima je poslanica molitve« (386). Parenetsku ulogu ima i podsjećanje na Pavla u vremenu pod kraj prvog stoljeća, jer kao što je prema 2,11-22 Bog po Pavlu sabrao jednu Crkvu između Židova i pogana, tako u vremenu nakon Apostola Crkva treba ostati jednom, što je istaknuto u parenetskom dijelu 4,1-16. Za parenezu Ef svojstveno je da se temelji na prisutnosti i djelovanju uskrslog Krista.

F. Mussner navodi tekstove Jak u kojima je naglašena čudoredna motivacija. Za razliku od egzegeta šezdesetih godina, koji u Jak nisu vidjeli osnovnu literarnu i misaonu strukturu, Mussner s novijim proučavateljima ove nekoć osporavane poslanice vidi u pojmovima *dipsihia-holokleria* središnju poruku ove poslanice: »Rehabilitacija Jakovljeve poslanice u punom je pogonu. Njezina etika ima trajnu važnost« (423).

Svi su autori u svojim priložima uzimali u obzir najnovije rezultate egzegetskog istraživanja, što se vidi iz literature koju navode u bilješkama. Posebno su se oslanjali na Schnackenburgovo proučavanje novozavjetne etike, bilo da se s njime slažu bilo da žele pokazati nove uvide u stare tekstove. Osobno smatram da je najveći doprinos ovog zbornog djela u zaključku koji se nameće iz više priloga: suodnos ljubavi prema Bogu i bližnjemu i Isusova uprisutnjivanja kraljevstva Božjega.

Königsbrunn, 31. kolovoza 1989.

M. Zovkić

Neues Testament und Ethik. Für Rudolf Schnackenburg. Herausgeben von Helmut Merklein, Herder, Freiburg 1989, str. 597.

Ova opsežna i vrlo lijepo uređena knjiga je »Festschrift« za Rudolfa Schnackenburga u povodu 75. obljetnice života. Sadrži 29 znanstvenih priloga što ih Schnackenburgovi »prijatelji, kolege i učenici«, katolici i protestanti, skupiše kao cvijeće u čast uvaženog jubilarca.

Kako se bibličar Schnackenburg cijeloga života bavio Novim zavjetom, posebice Ivanovim spisima i novozavjetnom etikom, to priređivači odlučise da prilozi budu s područja novozavjetne etike, omiljele Schnackenburgove teme. Stoga i naslov knjige »Novi zavjet i etika«.

Ovaj zbornik izvrsno upotpunjuje Schnackenburgovo važno djelo »Čudoredna poruka Novoga zavjeta« (najnovije izdanje u dva sveska), vjerojatno najbolji i najpregledniji priručnik novozavjetne etike.

Autori priloga su uglavnom njemački bibličari, većinom internacionalno poznati. Oni produbljuju i proširuju neka pitanja, možda samo dodirnutu u Schnackenburgovu priručniku, ili ih zaokružuju.

Prilozi su podijeljeni u sedam skupina: 1. Isus/sinoptici (7 priloga); 2. Ivanovi spisi (2 priloga); 3. Pavlove poslanice (7 priloga); 4. Deuteropavlove poslanice (4 priloga); 5. Poslanica sv. Jakova (1 prilog); 6. Otkrivenje (2 priloga); 7. Šire zajedničke teme (6 priloga).